

ארבע תעודות בנושא כריתת יער אלון-התבור באזור גבעות-טבעון בימי מלחמת-העולם הראשונה

אורי שפר

המתיישבים הגרמנים במושבותיהם ולדהיים ובית-לחם, שקמו בעשור הראשון למאה העשרים, היו מודעים לחשיבות היער ולצורך לשמרו. הם נהגו לעסוק בכריתה מתוכננת בחלקות היער שבבעלותם. עם פרוץ מלחמת-העולם הראשונה והחיפוש אחר מקורות-דלק, נעשו פעולות-כריתה רחבות ויזומות, ללא התחשבות בצורך לשמור על היער. אין בידינו נתונים מדויקים על מידת הנזק שנגרם ליער זה בתקופת מלחמת-העולם הראשונה. איננו יודעים בוודאות אם הגרמנים, בחלקות שבבעלותם, כרתו באותה תקופה יותר מהמותר, עד כדי גרימת נזק (דילול מבוקר ומתוכנן עשוי לשפר מצבו של יער). הבדווים אשר התגוררו בערוצי הוואדיות במרחב כולו, ואף תושבי הכפרים סביב, סיפקו גם הם צרכיהם בהסקה בפחם שהפחמים הפיקו מעצי היער. אין בידינו נתונים להעריך את חלקם של אלה בהשמדת היער. ארבע התעודות המובאות כאן מציגות מה שהתרחש ביערות גבעות-טבעון בתקופת מלחמת-העולם הראשונה — כריתה שיטתית ומתוכננת של עצי היער — ביוזמתם של השלטונות התורכיים.

תעודה 1: מפת המושבה הגרמנית ולדהיים (הכפר אום אל-עמד)

המפה נמצאת בגנוך לשכת 'הסדר הקרקעות' בחיפה, בשני עותקים. עותק אחד מצוי בתיק הכפר אום אל-עמד.¹ באדמות כפר זה הוקמה המושבה הגרמנית ולדהיים, ובמרחק לא-רוב ממנה — בית-לחם. המפה מציגה את הפרצלציה של אדמות המושבה. עותק שני נמצא בתיק משפטים של הכפר קוסקוס, כמצג מספר 59 במשפט הידוע בשם 'סכסוך קוסקוס-טבעון'.² כאן תפקידה של המפה לייצג את נתוני השטח בגבולות שטח הסכסוך, בתקופה שקדמה לפרשה הנ"ל.

97

1 תיק 20/1 (י"ג). אום אל עמד — אחרי מלחמת השחרור קם בשטח המושבה הגרמנית המושב השיחופי אלוני-אבא. חלק מבתי המושבה עומדים עדיין על תילם בתוך תחומי המושב ומשמשים את חברי אלוני-אבא עד היום.
2 סכסוך קוסקוס-טבעון, תיק 'הסדר הקרקעות', חיפה, 66/2 (ג), משפטים. בספרות הזכרונות מוזכר רבות סכסוך זה שבין שני כפרים ערבים סמוכים לבין רוכשי הקרקע ושומריה היהודים. על אתר קוסקוס נמצא כעת קיבוץ אלונים. על אתר טבעון ראה בהערה 12 לתעודה 3 להלן.

למעלה: קטע מתוך
מפת המושבה הגרמנית
בית-לחם, 1909.
משמאל: דרך החלב'
של המושבות
הגרמניות, בה הובלו
העצים הכרותים אל
הקילומטר ה-14

תעודה: כריתת יער אלון-התבור בגבעות-טבעון

המפה הוכנה בידי האדריכל E. Voigt. הדיוק, הפירוט³ וההקפדה על הצד האסתטי במפה זו אופייניים לגרמנים, שהכינוה. מידותיה – 113×74 ס"מ וקנה-המידה – 1:5000. המפות בחיקים הן העתק-שמש תכול. תאריך הכנת המפה הוא 6 בפברואר 1909. במפה זו (המובאת להלן בחלקה בלבד) נראית בכיור של יער אלון-התבור בכל פיסת-קרקע, שהטופוגראפיה שלה מנעה את האפשרות – או נכון יותר הכדאיות – להפכה לשטח חקלאי המעובד בכלי העבודה האירופאים שהוכנסו לשימוש במושבות הגרמניות⁴.

- 3 עניינה של המפה הוא הפרצלאציה. עיך מרוקק במפה מגלה את העקרונות שהינחו את המתיישבים הגרמנים בוולדהיים, בחלוקת השטחים בין חברי קהילתם. כידוע, ערכה של קרקע חקלאית נקבע על-ידי גורמים רבים: הטופוגראפיה, הרכב ומיבנה הקרקע, עומקה, מציאות או העדר אבנים, מרחק מבית-המגורים, סמיכות לדרכים ועוד. במקרה הנדון אדמות המושבה ולדהיים הראויות לעיבוד חקלאי מפורצלות על-ידי הגבעות המיוערות לשטחים קטנים, השונים מאוד זה מזה במכלול תכונותיהם. אנשי המושבה, אשר חיפשו כנראה דרך 'צודקת' לחלוקת השטח, אימצו שיטה שהצמצם את מידת העיוותים והשונות בין בעלי-הנחלות. להלן עקרונות השיטה, כפי שעולה מבחינת המפה:
- (א) אותר השטח הראוי לעיבוד.
- (ב) השטח הראוי לעיבוד כולו חולק לגושים (כל אחד מהגושים סומן במפה באות גדולה, B עד N; את האותיות A ו-I לא איתרתי).
- (ג) כל גוש חולק ל-16 חלקות, כמספר היחידות בחלוקה. אלו סומנו במספרים 1-16.
- (ד) גוש הגובל באתר ההקמה של בתי המושבה, לא צוין באות גדולה וחולק אף הוא ל-16 חלקות; אני מניח שזה גוש I.
- (ה) הגוש שיוחד לאתר הבנייה מחולק אף הוא כמובן ל-16 יחידות. כנראה שזהו גוש A.
- (ו) כל אחד מהמתנחלים קיבל מספר. בגלל העדר סדר במספרים, אני מניח כי המספר שיוחד לכל מתנחל הועלה בגורל.
- (ז) היתה הגרלה של החלקות בכל גוש בנפרד. מכאן, שמקום חלקתו של כל מתנחל בכל גוש הוא עניין של מזל; קבלת חלקה בכל גוש היתה מוכטחת לכול.
- בכל אחת מהחלקות נמצא לכן שני מספרים – האחד, לפי הסדר, מציין את המספר הסידורי של החלקה בגוש; השני, ללא סדר, מציין את מספרו של בעל החלקה, כפי שעלה בגורל. בתוך תחומי החלקה נמצא גם מספר המציין כנראה את גודלה של החלקה. גם שמו של הזוכה בחלקה רשום בכל חלקה וחלקה.
- 4 הבעלות על שטחי היער, לפי נתוני המפה:
- רוב שטח היער מוגדר כייער הקהילה 'Gemeinde Wald, יער ציבורי).
- גוש אחד מחולק לחברי הקהילה, כחלקות פרטיות. וגם הקצאתן נעשתה כנראה בהגרלה.
- לאחד מחברי הקהילה – פרי' אונגר – שטח נרחב למדי, נוסף על חלקתו במסגרת החלוקה הכללית לחלקות פרטיות.

תעודה 2: חוזה לאספקת עצים להפעלת הרכבת

מסילת-הברזל החג'אזית, המקשרת את חיפה עם אדריעי שבעבר-הירדן, עוברת במיפער שבין הכרמל לגבעות-טבעון. סוללי המסילה התכוונו שתשמש בראש וראשונה את עוליי-הרגל המוסלמים מדמשק לערי הקודש שלהם בחג'אז, והקטע הנ"ל היה רק ענף צדדי לנמל חיפה, שעמד על סף פיתוח⁵. משפרצה מלחמת-העולם הראשונה, וצבאות תורכיה וכנות בריתה החלו להיערך למלחמה בכוחות בריטניה ובנות בריתה, שאיימו על האימפריה העות'מאנית מכיוון מצרים, ובהעדר כבישים נאותים – היתה מסילה זו לעורק-תחבורה חשוב במערך הצבאי. הפעלת הרכבת היתה בקטרים שהוסקו בפחם-אבן. פחם-אבן לא נמצא בארץ; כל הנדרש הובא

5 א' כרמל, תולדות חיפה בימי התורכים, חיפה תשכ"ט, עמ' 149-159.

ממרחקים. כדי להבטיח את הפעלת הרכבת תוך הימנעות מהצורך להביא את הפחם מרחוק ומתפישת הקרונות שיעמדו לרשות מערכת-אספקה זו, חיפשו השלטונות מקורות מקומיים לחומרי-בעירה. הנהלת הרכבות נתנה עינה ביער היחיד שהיה סמוך למסילה.

החווה,⁶ שתצלמו ותרגמו מובאים כאן, עניינו הבטחת אספקת עצים להפעלת הרכבת. הוא נכתב בתורכית ונחתם ביום 17 ביוני שנת 1333, היא 1915. תשעה-עשר סעיפי החווה מפרטים את התחייבויותיו של 'צד ב' (הספק) בתחומים רבים ואת התגמול המגיע לו. לענייננו חשוב לתת את הדעת דווקא לחסר בחווה — אין בו דרישות לכריתה מסודרת, כמתבקש במדינות המתוקנות הדואגות לשימור יערות והתחדשותם.⁷ נושא זה לא עניין את החותמים.

6 תיק 'הסדר קרקעות', חיפה, 66/2 (ג), משפטים. לצד החווה המקורי המבול, שלשונו תורכית, נמצא גם תרגום לאנגלית במכונת-כתיבה. לא מצוין מי המתרגם, אולם על-סמך מקומו בתיק-משפט רשמי אפשר להניח שהתרגום אושר נוטריונית. אנו הסתמכנו על התרגום האנגלי.

7 כיום מרחב גדול בתחום גבעות-טבעון מוכרו רשמית כ'שמורת-יער'. בכל אותו שטח גדלים עצי-יער גדולים. כיוון שתושבי טבעון נוהגים להשקות את גינותיהם, העצים הנמצאים בשולי אזור המגורים נהנים מהשקאה בקיץ ומגידול מואץ. אשר לעבר, ברטראם טריסטראם (מסע בארץ-ישראל, ירושלים 1975, עמ' 90) כותב ב-16 בדצמבר 1863: '... זו היתה פעם ראשונה שעברנו ביער טבעי שעציו זקנים'. שאלתי מספר אנשים אשר ראו את היער בשנות העשרים, כלומר שנים מעטות אחר תום מלחמת-העולם הראשונה, והמכירים את האזור עתה, אודות התרשמותם ממראה היער בשתי התקופות. למיטב זכרוני והתרשמותם, היער עתה צפוף יותר, עציו רבים יותר וגדולים יותר. לפי הערכתו של מר אדריאו ארנסטר, מהנדס חבל התיכון במחלקת היעור של הקרן-הקיימת-לישראל (יקנעם), צפיפות יער האלוניס בימינו מגיעה ל-30-50 עצים לדונם. יש לספק לפחות עשרה טון עצים כרותים מדי יום ביומו, או 300 טון לחודש. מיום תחולתו של החווה (יוני 1915) ועד כיבוש הגליל (ספטמבר 1918) חלפו 27 חודשים. אם נניח כי הכריתה נמשכה באופן רצוף ברוב ימות השנה, הרי נגיע לכמות כוללת של יותר מ-8,000 טון. לפי הערכתו של מר א' ארנסטר מניב יער האלוניס בין 10 ל-15 טון לדונם. יש אפוא מקום להניח, כי כמות העצים שנכרתה לפי תנאי החווה שלפנינו היא שווה-ערך ל-500 דונם יער לפחות.

חווה לאספקת עצי-אלון למחלקת הדלק של מסילת-הברזל,

17 ביוני 1915

(תרגום מהנוסח האנגלי)

מחלקת הדלק של מסילת-הברזל

חווה לאספקת 2,500 טונות של עצי-אלון לתחנת עפולה.¹
 נתקסין ביי, המנהל של מחלקת הדלק של מסילת-הברזל — צד א'
 נְצָרִי אָפֶּ2. פרח מהרובע רמלִיָה, בירות³ — צד ב'
 הסכימו על התנאים הבאים:

1 מתוך סעיף של החווה שלהלן, ומתעודות נוספות שתובאנה כאן, אפשר להסיק, כי תחנת-הרכבת בעפולה היא אמנם תחנת-היעד הראשית של החווה, אולם האספקה עצמה תיעשה גם בתחנות-ריכוז נוספות: בגשר הקישון (הק"מ ה-13 או ה-14 מחיפה, ראה להלן), ובתחנת תל-שמאם, שלידי כפר-היהושע של ימינו. בשני מקומות אלה היו מישטחים, בהם אפשר היה לרכז את העצים הכרותים, בטרם העמיסום על-גבי הרכבת.

2 אפנדי.

3 רבים מעשירי הארץ בעלי הנחלות הגדולות התגוררו באותה תקופה בבירות ובערים אחרות, ואת אדמתם היו

תעודה: כריתת יער אלון-התבור בגבעות-טבעון

1. צד ב' מקבל על עצמו למסור למחלקת הדלק בעפולה 2,500 טון עצי-אלון להסקה, מנוסרים לחתיכות,⁴ מיערות המלפ⁵ של טאבון.⁶

2. האורך המירבי של גזעי העץ לא יעלה על 40 ס"מ, וקטן של הגדולות בחתיכות יהיה 20 ס"מ, בעוד שהקוטר של הדקות בחתיכות לא יהא פחות משמונה ס"מ. חתיכות שקוטרן פחות משמונה ס"מ תסופקנה בנפרד, אבל סוג זה של עצי-ההסקה יהווה פחות מ-10 אחוזים מהכמות הכוללת של עצי ההסקה.

3. צד ב' יהיה אחראי לכל התשלומים, דמי ההטענה ומחיר העצים המגיע לבעלים, להוציא מסייער. עצי ההסקה אשר צד ב' מקבל על עצמו לספק, בהתאם למפורט בסעיף 2 לעיל, יועמסו על קרנות על-ידי צד ב'. עבור כל טון ישולם⁷ סכום של 15 פיאסטר.⁸ מחיר כל טון הוא 152 פיאסטרים. עצי-ההסקה כאלה יובאו מהיערות או לקילומטר מס' 14 או⁹ לתל-א-ש-ש-אמאן,¹⁰ משם יובלו בקרנות לעפולה, בה יישקלו.

4. צד ב' יספק, החל מיום ה-25 ביוני 1933,¹¹ עשרה טון מדי יום. במלים אחרות, שלוש מאות טון גזרי עץ-אלון להסקה למחלקת הדלק לחודש, בתנאים המפורטים לעיל.

5. כל חודש ייערך חשבון, והתשלום המגיע ייפרע ברמשק. סכום של פיאסטר¹² יופקד בערבות של צד ב'. 10 אחוזים מסכום החשבון יעוכבו כערבון-בטחון. אם הסכום המעוכב הכולל יגיע לשבעת אלפים פיאסטרים, לא יעוכב סכום נוסף. כאשר הסכום המעוכב ישתווה לסכום הערבות, (הסכום) הנוסף יוחזר לצד ב'. ואם צד ב' פיגר במשלוח כמות עצי ההסקה כמפורט בסעיף 4, סכום של 15 אחוז ממחיר עצי ההסקה שלא סופקו יוטל כקנס (לפיצוי נזקים). ובנוסף לזה צד ב' יובא למשפט בפני בית-דין צבאי באשמת עיכוב מכון של תנועת הרכבות. אם בסיום העבודה יתגלה שצד ב' לא חייב למחלקת הדלק או לעובדים, ואם בעת ביטול החוזה יסתבר שהסיבות לביטול החוזה אינן נובעות מתוך רשלנות או כשלון של צד ב', ערבון הבטחון יוחזר לצד ב'. אבל אם יוכח למחלקת הדלק של צד ב' נותרו חובות או שהוא נכשל בביצוע התחייבויותיו במועד שנקבע, בגלל רשלנות חלוול, סכום ערבון הבטחון לא יוחזר לו.

נותנים לעיבוד בתנאי אריסות (לרוב תמורת חמישית היבול ואף יותר). כך, למשל, על החכרת קרקעות משפחת סורסוק באזור יקנעם. ראה אצל פ' לוינגר, 'פרשת רכישת הקרקעות באזור יקנעם', קתדרה, 42 (טבת תשמ"ז), עמ' 155-153.

4 מר מיכאל שליטא, איש מנחמיה, סיפר לי (בזכרונותיו המוקלטים שברשותי), כי הוא זוכר היטב שבתקופת היותו אריס (יהודי!) בג'ינג'ר (נגנד, גניגר של ימינו), ב-1915, הובלו לתחנת-עפולה בולי-עץ גדולים. גם יוסף מלמוד, חבר כפר-גלעדי, שהיה בנערותו עם חברי ה'קואופרציה' במרחביה, מספר על כך שאנשי מרחביה (שהיו חייבים בגיוס כאזרחים עות'מאנים ולא יכלו לקנות תעודה של מדינה זרה) אולצו לעבוד בניסור גזעי-עץ להסקת הרכבת בתחנת-עפולה (ראה: י' מלמוד, 'אנשי העליה השנייה', א, [תל-אביב] תשל"א, עמ' 280).

5 מלפ - יערות במעמד של בעלות פרטית, להברדיל ממירי, אדמת מדינה.

6 טבעון.

7 לא ברור מניסוח זה אם התשלום המצוין כאן הוא עבור העמסה בלבד או כולל תמורה להעמסה והובלה גם יחד.
8 100 פיאסטר = 1 לירה תורכית. ערכה של לירה זו בתחילת המאה היה 23 פרנק או 4.5 דולר. בתחילת המלחמה היה ערכו כ-18 פרנק בלבד.

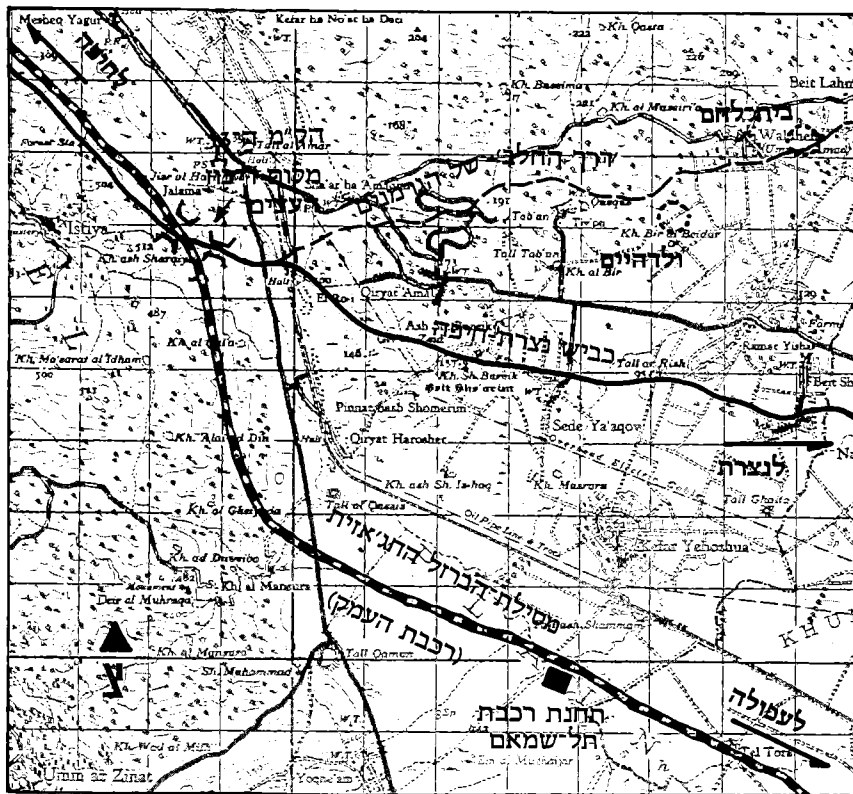
9 הקילומטר ה-14 - במסילת הברזל החג'אית מחיפה (רכבת העמק). בתעודה נוספת מחכר הק"מ ה-13 כמקום הריכוז של גזעי העץ, ובפרוטוקול המושבה בית-לחם (להלן) מצוין גשר הקישון. כולם בעמק הצר של המיפער שבין הכרמל וגבעות-טבעון. גשר הקישון עומד על תילו עד היום, ופסי מסילת-הברזל עדיין מונחים עליו. סמוך לגשר זה - גשר הרכבת - הוקם מאוחר יותר על-גבי נחל-קישון גשר כביש חיפה-נצרת. מכביש זה הסתעפה דרך, ששופרה על-ידי המתישבים הגרמנים בוולדהיים ובית-לחם לצורך הובלת תוצרת החלב שלהם לחיפה. זו כנראה הסיבה לקביעת מקום זה, שלא היתה קיימת בו תחנת-רכבת, כמקום ריכוז העצים (וראה מפת האזור).

10 תל-א-ש-ש-אמאן - הוא תל-שמאם בסמוך לכפר-יהושע. בתיה של תחנת-הרכבת תל-שמאם זנוחים עתה וההרס בהם רב.

11 מעניין, כי הספקת העצים אמורה היתה להתחיל כשבע ימים אחר התימת החוזה.

12 הסכום כאן לא נרשם כי בהמשך יבוא פירוט.

מפת אזור הכריתיה וההובלה

תחנת הרכבת תל א-שמאם (בימינו ליד כפר-יהושע)

תעודה: כריתת יער אלון-התבור בגבעות-טבעון

6. אפילו אם הכשלון איננו באשמתו של צד ב', מחלקת הדלק תוכל, אם תחשוב זאת להכרחי, לבטל את החוזה, או אם כמויות עצי ההסקה שנקבעו בחוזה לא סופקו והביאו לעיכוב תנועת הרכבות, זכותו של צד ב' על התשלום היומי תנוכה מחשבון עצי ההסקה שכבר הובאו והובלו לתחנה עד אותו תאריך על-ידי צד ב'.

7. שני הצדדים מסכימים ששום חשבונות אחרים, פרט לאלה שנחתמו ואושרו על-ידי צד ב', לא יובאו בחשבון,¹³ ומסמך חתום בזה ייחשב כאישור קבלה על-ידי צד ב'.

8. צד א' יבטיח שבעלי-החיים והעגלות שצד א' משתמש בהם להובלת עצי ההסקה אל מחלקת הדלק, לא יעסקו על-ידי השירות הצבאי, ואם זה יקרה, מקבלת על עצמה מחלקת הדלק לשלם לצד ב' את הסכום שיצוין באישור¹⁴ הניתן על-ידי השירות הצבאי, והאישור יוחזר לשירות הצבאי. צד ב' ישיג ממחלקת הדלק רשיונות מתאימים עבור אמצעי-ההובלה, ורשיונות אלה ישמשו להסקת עצי ההסקה בלבד. אם אלה ישמשו לכל עבודה אחרת וינצלו על-ידי השירות הצבאי והאזרחי, מחלקת הדלק לא תישא בכל אחריות, ומאידך צד ב' יהיה אחראי באופן בלבדי לכל הטעיה. במקרה של התערבות של גורם אחר כלשהו באמצעי ההובלה, חייב צד ב' לדווח על כך באופן מיידי לקצין המחוז, מפקד הו'אנדרמריה ולמפקח על מחלקת הדלק.

9. צד ב' יקבל בתקופת כריתת העצים כרטיס למחלקה השנייה בין חיפה ודמשק.

10. צד א' יתן לצד ב' רשיונות ל-7 אנשים וארבע בהמות עבור כל טון.¹⁵

11. אם גזרי העץ לא יהיו במידות המבוקשות לפי סעיף 2 של הסכם זה, לא ישולם עבורם המחיר המלא. אולם אם מחלקת הדלק תרצה לקבלם, יופחת סכום של 40 פיאסטר ממחירם.

12. צד ב' איננו רשאי להעביר חוזה זה – במלואו או בחלקו, למישהו אחר. ואם הוא יעשה זאת, החוזה יפוג מעצמו וערבון הבטחון לא יוחזר לצד ב'.

13. צד ב' ימסור את כתובת מקום מגוריו ולא יעזבוה ללא רשות. אבל אם הוא יעשה כך, כל ההתכתבות שתמוען אליו תיחשב כאילו הגיעה אליו, והוא ישא באחריות למה שעשוי לקרות.

14. צד ב' רשאי להתקשר באמצעות מברקים, בין אם להנהלה או למפקח של מחלקת הדלק בנושאים הקשורים לעצי ההסקה.

15. במקרה של הפרת החוזה על-ידי אחד הצדדים, יוכל הצד האחד לקיים את תנאיו (של החוזה) ללא צורך במתן התראה מוקדמת.

16. במקרה של מות צד ב' תוקפו של ההסכם יפוג.

17. שני הצדדים מסכימים שהחזום נצרי פרח אפ. יהא רשאי לקחת ולקבל כסף, אם החשבונות מתאימים למחלקה.¹⁶

18. על התנאים הללו הוסכם ברצון חופשי על-ידי שני הצדדים, והוכנו שני עותקים של החוזה, עותק אחד לכל צד.

13 נראה, שהחותמים אינם מביאים בחשבון אפשרות של אינפלציה הנובעת מתנאי מלחמה. בתעודה הבאה, להלן, יעלה נושא זה מחדש, כאשר בגין עליית המחירים באה תביעה לשינויים בתעריכים ובתחשיב.

14 בנוסח האנגלי משתמשים בביטוי 'מזבטה' (Mazbata) – אישור.

15 נראה שהכוונה לטון ליום.

16 מחלקת הדלק של מסילת-הברזל.

19. 15 הפיאסטרים המשולמים כמחיר הנכס נכללים במחיר שצוין בסעיף 3.

17 יוני 1333

(חתום) נצרי יוסף פרח¹⁷

(חתום) תחטין,

מנהל מחלקת הדלק של מסילת-הברזל

(1915)

17 נצרי יוסף פרח מוכר פעמים רבות בתיקי הכפרים שבאזור הנדון, כפי שמצויים בגנוך לשכת חיפה של 'הסדר הקרקעות', במיוחד בקשר עם אדמות הכפר קוסקוס (כיום אלונים).

תעודה 3: מכתב ממשדרו של א' דיק ויורשיו אל נצרי פרח, 12 בפברואר 1916
המכתב שלפנינו, הכתוב צרפתית במקור, מצוי בתיק 'הסדר קרקעות' שנוצר לעיל, והוא עוסק בכעיות שהתעוררו בקשר לכריתת העצים והובלתם. אף שמרובה בו הסתום, שופך הוא אור על הבעיות שהיו כרוכות בפעולות הכריתה אשר פורטו בחוזה לעיל.

המכתב ממוען לנצרי פרח בבירות, אשר הוזכר בתעודה הקודמת. עיקרו של המכתב עוסק בשאלת הבעלות על אזור כריתת העצים והגדרת גבולותיו. נראה, שהכורות רצו להתקרב ככל האפשר לתוואי הדרך העוברת בין אדמות הכפרים תְּרִתִּיה וטִבְעוֹן, כדי להקל על הובלת העצים; יוזמתם עוררה מחלוקת המוגדרת במכתב כ'איי-הבנה'. ייתכן שאיי-הבנה נבעה מהעדר מפה מוסכמת או מפאת העדר סימון בשטח.

לא ברור לנו מעמד משדרו של א' דיק במחלוקת זו — האם היה מבצע בלבד או מעורב ישירות בעיסקת אספקת העצים הכרותים. אלכס כרמל מזכיר את משפחת דיק כבעלי עסקי-מסחר גדולים,⁸ וכנראה שהמשדר המוזכר כאן שייך להם.

8 א' כרמל, התיישבות הגרמנים בארץ-ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית: בעיותיה המדיניות והבין-לאומיות, ירושלים 1973, עמ' 42.

מכתבו של משדר א' דיק ויורשיו

א' דיק ויורשיו

הבעלים:

יועץ-הבנייה, ד"ר ג' שומאכר, וטימותיאוס לנגה¹

חיפה, סוריה

נוסד 1878

חיפה, 12 בפברואר 1916

הכתובת למברקים: דיק-חיפה

1 בית-העסק של אברהם דיק (1846-1926) נוסד בחיפה ב-1878. לימים עברה החברה, שעסקה במכלול של תחומים הדינה בתקופתה מן הגדולות בארץ, לבעלותם של בני משפחתו של דיק: טימותיאוס לנגה (1869-1947) וגוטליב שומאכר (1857-1925).

טימותיאוס לנגה היה בנה של אנה לנגה (1843-1930). אחותו של אברהם דיק. יועץ הבנייה, המהנדס והחוקר הנדע גוטליב שומאכר, היה בעלה של מריה לבית לנגה (1865-1943), אחותו של טימותיאוס. בתקופת כתיבתו של מסמך זה היה שומאכר מגויס בדרום הארץ, כאחראי לאספקת המים בחזית הגרמנית-תורכית בסיני. מידע זה, כמו גם זה

אדון נצרי י' פרח
ביירות

מר נצרי היקר!

מכתבכם האדיב מיום 3 בחודש זה הגיע אלי, ואני מודה לכם. המחלה הקלה שתקפה אותי בדמשק היתה רק זמנית. לעומת זאת, נתקלים בקשיים בעניין הובלת עצים, והייתי חייב לשלם לגרמנים² 9 פ.3 לקונטר⁴ לרגל יוקר השעורה.⁵ בינתיים עלה בידי לגייס עגלות אחרות במחיר של 7 פ. ואני עומד לשכור גמלים וחמורים במחיר של 5 ר6 פ. כאשר יהיה לי מספר מספיק, אוותר על העגלות של הגרמנים. הכריתה נעשית במחיר של 10 מטאליק לקונטר.⁶ התחלנו בהובלה מטבעון⁷ לק"מ ה-13⁸ ביום שני שעבר. אבל עד עכשיו לא יכולנו לקבל קרונות נוספים. התקשרתי טלגרפית עם צאלח ביי כבר כמה פעמים, ומקווה שביום שני נקבל קרונות בכמות מספקת. מאחר שהמקום בק"מ ה-13 מוגבל, איננו יכולים להניח שם כמויות גדולות. בק"מ ה-13 יש לנו כבר 51 ט.⁹ (שהובאו) מטבעון ובערך 200 ט. כרותים ביער. הייתי מעוניין מאוד (להכין) את פירוט החשבון, כתוצאה מהעדרותו, פעם של קאץ¹⁰ ופעם של סוסו.¹¹ לא יכולתי להסדיר את ההפרשים הקטנים (בחשבונות) עם הגרמנים. אני מתכוון למצוא אותם מחר כדי להגיע להסדר סופי ואז תקבל מייד את הדין-וחשבון. מצורף הדין-וחשבון של תופיק על הפחמים. אבקש שתאמר לי את המחיר שעלי לחשב כדי שאוכל לערוך את החשבון על הפחמים שלקחנו אני והעובר שלי ולזכות את חשבונך. נאלצתי לנסוע אתמול לטבעון¹² כדי לברר עניין חילוקי הדעות בדבר הגבול עם תרתיה,¹³ בעניין השטח המכונה מרעה אל-קנדה,¹⁴ ששם התחלנו לכרות עצים שעה שהאדון סלים קוטראן גורס שהמקום הזה שייך לחרתיה. היות ואין בידי מפה ואף-על-פי שהמפה הידועה שלכם קשה למדי לקבוע דבר, הסכמנו להתבסס על רישום הקרקעות הישן לפי המסומן בקסטורים (קדסטרים) העתיקים המוחזקים עבור חרתיה בידי מר קאסאב. הוא יביא אותם בפנינו ואז נחליט בנושא זה. בינתיים הסכמנו בינינו שלא אנחנו ולא הם נכרות בשטחים אלה, עד ההסדר בשאלה הזאת, אבל אנחנו נוציא את העצים הכרותים ונרשום (אותם) בחשבון נפרד, כדי לאפשר התחשבות עם מר סלים קוטראן. ובכן, אם יש לכם אינדיקציות לגבולות, אתם

המופיע להלן בהערה 11, מסר לי פרוף אלכס כרמל, ותודתי נתונה לו על כך. כמרכן נתונה תודתי ליונתן מרסיאנו על תרגום המסמך מצרפתית. מפת איכותו הגרעה, אין באפשרותנו להביא כאן את המסמך המקורי.

2 תושבי המושבות הגרמניות ולדהיים ובית-לחם, וראה התעודה הבאה.
3 פיאסטר.

4 קונטר — קנטר. מידת-משקל שהיתה מקובלת בארץ וביתר ארצות מזרח הים-התיכון. הקנטר שווה ל-100 רוטל, והרוטל התחלק ל-12 אוקיות. נהגו בארץ שני רוטלים: הרוטל הצפוני (ובו מדובר במסמך זה) שווה ל-2.564 ק"ג, והקנטר 256.4 ק"ג. הרוטל הדרומי שווה ל-3.205 ק"ג והקנטר 320.5 ק"ג.

5 מפת תקופת המלחמה והאינפלציה הצפויה. בנוסף לכך הובאו לארץ בהמות-עבודה רבות על-ידי הצבא, וצריכת המספוא גדלה.

6 מטאליק — מטבע תורכי.

7 הכוונה לאזור ולא לכפר עצמו. המקום המדויק בו דן מכתב זה (גבול חרתיה-טבעון), מרוחק כ-2 ק"מ מהכפר עצמו. בחוזה לעיל מדובר על הק"מ ה-14. בתעודה הבאה מדובר על גשר הקיסון (הקישון). הכל מכוון לעניין אחד: מרחב מישורי מצומצם ביותר סמוך לגשר הרכבת (ראה לעיל, הערה 9 בתעודה הקודמת).

9 טון.

10 קאץ (Katz) — אחד מחברי קהילת המושבה הגרמנית ולדהיים.

11 אולי גיאורג טוס (1853-1932), מאנשי המושבה הגרמנית בחיפה אשר עסק בהובלות שונות, או אחד מבני משפחתו שהתגוררה בחיפה ובוולדהיים. גיאורג טוס הוא ששימש כעגלונו של הקיסר וילהלם השני, בעת ביקורו בחיפה ב-1898, והובילו ליפו.

12 הכפר טבעון. על-גבי אתר הכפר עצמו בנייים היום בקרית-טבעון הרחובות האיריס, היסמין וקטע מהרחובות החורש והעליה.

13 חרתיה — כפר ערבי סמוך לטבעון. על אדמותיו מצוי חלק מקרית-עמל (כיום החלק הדרומי של קרית-טבעון) וכן מושב אלרואי, סמינר הקיבוצים 'אורנים', קיבוץ שערי-העמקים ו'כפר התקווה'.

14 שם זה לא מצויך במפות.

מתבקשים לשלוח אותן אלי וגם את המפה הידועה. אתם מתבקשים להודיע גם למר ירד בנושא זה, כדי שיהיה בעניינים, עארף רצה להתקשר טלגרפית כדי לבקש את המפה, אבל אני אמרתי לו שיש לנו מספיק זמן כדי להתקשר בכחב.

הוסיקה¹⁵ המבוקשת לא יכולה להישלח. מדובר בשנת 1312, וסאלח בי אסר עלי לתת וסיקה. קבל נא, מר פרח היקר, ברכותי הלבביות ביותר: [חתום כנראה טימותיאוס לנגה]

15 וסיקה – מסמך בתורכית.

תעודה 4: פרוטוקול המושבה הגרמנית בית-לחם

מדברי הפרוטוקול יכולים אנו ללמוד על שילובם של מתיישבי בית-לחם במאמץ המלחמה התורכי לקראת המערכה על צפון-הארץ, גם באמצעות אספקת עצים כרותים. אלה הובלו לגשר הקישון (ראה לעיל, תעודה שנייה). כידינו ידיעות על כריתת עצים מבוקרת של הגרמנים עצמם ביערותיהם, אולם אין אנו יודעים אם במקרה זה מדובר בהובלת עצים כרותים מיערותיהם-הם או מכריתה שביצע נצרי פרח שהוזכר לעיל.

נראה, שגיוסן של בהמות-עבודה לצורכי השלטונות חל לא רק על המשק היהודי, אלא גם הגרמנים סבלו ממנו. זה נכון רק לגבי משקים שבהם בהמות העבודה היו הסוסים. הפלאז הערבי עיבד את שדותיו בשוורים, ואלה לא גויסו.

מתוך דף פרוטוקול המושבה הגרמנית בית-לחם, 9 בינואר 1918

Protokoll. n. 9. Januar 1918.

Die Müddice von Lebepizim will uns mit,
dass wir verpflichtet täglich 5 Ton. Holz (Waldholz)
von Nabarin von an die Küste Brücke zu Transport=
kann haben.

Da wir letzter Zeit schon verschiedene Pferde, die die
Deutsche & Türkische Militärbehörde abgegeben werden
sind, so wird mir mit Transportmittel ziemlich
schlecht nunmehr, denn ist die Sache noch etwas
im aufklärt & hat noch weitere Verhandlungen
notwendig.

דף מפרוטוקול המושבה בית-לחם

פרוטוקול¹ 9 ינואר 1918.²

המודיר³ משפעמד⁴ מודיע לנו, שאנו מחויבים⁵ להעביר יום-יום 5 טונות (עציי-ער) מדבון⁶ לגשר הקיסון.⁷ מאחר ובזמן האחרון נמסר מספר גדול של סוסים לשלטונות הצבא – הן התורכי והן הגרמני – מצבנו באמצעי-ההובלה הוא בכי-רע, כך שהעניין הזה טרם הוברר⁸ צריך לקיים עוד כמה התייעצויות. את משלוח העצים יש לחלק לחלקים שווים כדי להקל על ארגון ההובלה. מאחר שבזמן האחרון נמכרה כמות ניכרת של עץ לשלטונות הצבא הגרמניים, הוגשה בקשה להקציב 10 אחוזים מהפדיון לקופת המושבה.⁹ בקשה זו נתקבלה. לרישום.

1 גנוך, 67/1741. רישום הפרוטוקול נמצא בתוך מחברת אשר כללה דיונים, הן באספות הקהילה והן במסודות המושבה. אין כאן ציון של המסגרת בה נאמרו הדברים הנדונים. תדתי נתונה לאריה דרסלר, איש מושב בית-לחם הגלילית שהעמיד לרשותי מסמך זה.

2 במועד זה היה כבר דרום הארץ כבוש בידי האנגלים, והמערכה על צפון הארץ – צפויה. כידוע נכבש הגליל בידי האנגלים, בסופו של דבר, שמונה חודשים מאוחר יותר – בספטמבר 1918.

3 נציג השלטון.

4 שפרעם.

5 החיוב לסייע לשלטונות הצבאיים התורכיים באמצעות עבודות-חובה לבש צורות שונות במקומות שונים בארץ. עשרות אנשים נקראו לעבוד בסלילת כבישים, בהנחת מסילות-ברזל ובאחזקתן ובעבודות-צבא אחרות. גם ועדי המושבות היהחיות נדרשו לספק סוסים ועגלות להובלה. בספרי הזכרונות מקובל המושג 'עמליה', קיצורו של המונח 'טבור עמליה', שמוכנו 'פלוגות-עבודה'. יש גם המזכירים את 'עבודת הסוכרה' (אנגריה) שאפשר לתרגמה כ'מס'עובד'. אבי, שמעון שניפר ז"ל, אשר היה באותן שנים חבר מושב העובדים נחלת-תיהודה, סיפר לי את הסיפור הבא: הוא היה בין אלה שהתעתמנו. המשקים שטרם התבססו, עמדו על סף חורבן. כדי שיוכלו להמשיך ולטפח את המשק, הוא וכמה מחבריו יצאו ל'עבודת הסוכרה' במסילת-הברזל בנחל-שורק (ואדי סראר). בשעות הערב או בכל הזדמנות אחרת חזרו לביתם ועברו במשקם.

6 טבעון.

7 במקור Kison – הקישון. כפי שהחזר לעיל, בתעודה הקודמת, שימשה נקדה זו לריכוז העצים הכרותים.

8 עניין דרך הביצוע של הפקודה.

9 הכריתה היתה בחלקות הפרטיות, ועל-כן גם ההכנסות היו נקפות לזכות הפרט. מכאן שמדובר כאן בהפרשה של

10 אחוזים מחשבון הפרטים לקופת צורכי הציבור.

